

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.๒๔๑๑ - ๒๔๕๓

H.M.King Chulalongkorn The Great (Rama V) 1868 -1910

พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ ๕

พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ ๕ เรียกว่า พระราชลัญจกรพระเกี้ยวเป็นรูปพระอุมางกุฎเบ็ดรังสรรค์ (พระเกี้ยว) ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า เป็นสัญลักษณ์ของ พระบรมนามาภิไธย "จุฬาลงกรณ์" ซึ่งแปลความหมายว่า เป็นสิริราภรณ์ชนิดหนึ่งอย่างมงกุฎ มีฉัตรบริวารตั้งขนาบข้าง ทิศบนทั้ง ๒ ข้างมีพานแว่นฟ้าวางพระแว่นสุริยภานต์ หรือเพชรข้างหนึ่ง วางสมุดตำราข้างหนึ่ง พระแว่นสุริยภานต์หรือเพชรและสมุดตำรานี้เป็นการเจริญรอยตามของพระราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมชนกนาถ

พระราชลัญจกรประจำพระองค์ตั้งสูงต่ำสร้างด้วยทองคำ มีลักษณะกลมรี มีขนาดกว้าง ๕.๔ เซนติเมตร ยาว ๖.๘ เซนติเมตร สูง ๕.๑ เซนติเมตร สร้างขึ้นสำหรับใช้ประทับกำกับ พระบรมนามาภิไธยในต้นธงสารพัดชัยอันพระองศ์ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องด้วยราชการแผ่นดิน เช่น ประทับกำกับพระบรมนามาภิไธยในประกาศนโยบายติดกำกับเหรียญรัตนาภรณ์ เป็นต้น

พระราชลัญจกรประจำแผ่นดิน

พระราชลัญจกรประจำแผ่นดินหรือที่เรียกว่า ตราแผ่นดิน หมายถึง ตราที่ใช้ประทับกำกับ พระบรมนามาภิไธยพระมหากษัตริย์หรือ กำกับนามผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งลงนามแทนใน พระบรมนามาภิไธยพระมหากษัตริย์ มีประวัติเริ่มสร้างขึ้น ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นคราวแรก และได้มีการ สร้างในรัชกาลต่อมาเมื่อมีการพลัดเปลี่ยนแผ่นดิน ดังนี้

พระราชลัญจกรนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ทม่อมเจ้าประไพฯ ชุมสายนอกแบบเป็นตรางา รูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๑.๓ เซนติเมตร สูง ๑๔.๕ เซนติเมตร สายกลางเป็นรูปเครื่องประดับราชอิสริยยศ มีเครื่องหมายสำคัญต่างทรงตามกันอยู่ที่๕ พระ

มหาพิชัยมงกุฏ อัคร ตริ ไฉ่ ไอยราพต ช้างเผือก กฤษ พระมหาตั้งวาธนพรรัตน์ พระชายศรีอยุธยา
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า จักรตั้งมีราชสีห์และคนสีห์ประคองของของพระองค์ครูและเครื่อง
 เบลูราชกกุธภัณฑ์ก็มีคาถาภาษาชาติว่า "สห.เพ.ล. ส.ม.ภู.ต.น. ส.ม.ค.ค. สุท.ฉ.สิ.ริ.ภ." แปลว่า "ความ
 เป็นผู้พร้อมเพียงแห่งชนผู้เป็นหมู่แล้วทั้งทลายทั้งปวง ให้ความเจริญสืบสืบ" ขอบรอบ พระราช
 ัตถ์เอกรมีอักษรจารึกว่า "สมเด็จพระบรมินทรททาทูฟ้าองกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ พระ
 จุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม"

นอกจากนี้ยังได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชัตถ์เอกรประจำครั้ง (ตราอาร์ม) ซึ่งปรากฏว่ามี
 ทั้งสิ้น ๔ องค์ สร้างด้วยโลหะมีค่ามัตถ์ทั้งที่ททำด้วยงาและไม้

พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร

พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระพุทธรูปประทับยืน
 แบบสมถ์องค์ แสดงปางห้ามพระแก่นจันทน์หรืออุภยมุทรา
 ดัดโดยการยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นเสมอพระอุระ ตั้งฝ่าพระหัตถ์
 ขึ้น
 ออกไปเบื้องหน้า พระหัตถ์และพระกรขวาทอดขนานกับพระองค์
 ๑๑ ไปเบื้องล่าง พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏ
 ค่อนข้างแคบ พระขนงโค้ง พระเศียรเทโลบต่ำ พระนลาฏโค้ง
 กับทั้งพระโอษฐ์เสียด พระกรรวมสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระ
 ศกษณาดเล็กปราศจากเกตุมาลา มีรัศมี รูปเบญจกัณฐ์
 พระเศียร สอนพระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้างมีนิ้ว พระหัตถ์ทั้ง ๔ ข้าง
 เสมอกัน องค์พระพุทธรูปครองอุตราสงค์ ท่มเฉียงเปิดพระ
 ัตถ์ขวา อุตราสงค์มีริ้วเทมีอนริ้วผ้า ตามธรรมเนียม มี
 สังฆาฏีพาดเหนือพระอังสาซ้ายโดยลงมาก ในระดับเดียวกับต้นพระขรรค์ ป้ายตัดเป็นเส้นตรง อันตรา
 ฎีกีที่ทรงภายใต้อุตราสงค์เป็นผ้าเสียบมีสีนท้อย ทางเบื้องขวา ป้ายตัดเป็นเส้นตรงเส้นเดียวกับ
 พระพุทธรูปประทับยืนเหนือบาทมาสน์กลมประกอบดัดโดยสิบนิ้วทงายขึ้นกัน ๒ นิ้ว บัษมาสน์มีที่
 อยู่เหนือฐานแข็งสี่เหลี่ยมและฐานเฉียงแปดเหลี่ยมเบื้อเบื้องล่าง

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นวัดประจำรัชกาล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ โดยมีพระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์วรพินิต (พระราชโอรสใน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสรพสุธาตฤทธิกุล และเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว.บุญ มาลากุล) เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง มีลักษณะผสมระหว่างสถาปัตยกรรมไทยและยุโรป คือ ลักษณะภายนอกเป็นสถาปัตยกรรมไทย ส่วนภายในออกแบบตกแต่งอย่างตะวันตก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม หมายถึง วัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง และมีมหาสีมาอันเป็นเสาศิลาฐานทักษ์ ยอดเป็นรูปเสมาธรรมจักร ๘ เสา ตั้งเป็นเสมาที่กำแพง ๘ ทิศ "ราชบพิธ" หมายถึง พระอารามที่พระเจ้าแผ่นดินสร้าง "สถิตมหาสีมาราม" หมายถึง พระอารามซึ่งมีมหาสีมาหรือเสมาใหญ่ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม นับเป็นอารามแห่งสุดท้ายที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างตามโบราณราชประเพณีที่มีการสร้างวัดประจำรัชกาล

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชสมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๙๖ มีพระชนมชีพและพระอนุชากรมสมเด็จพระบรมราชชนนี ๓ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุนันทมเหศวรเสด็จออกปฏิบัติ กรมหมื่นอภัยพิภพพิริย
๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ต้นราชสกุลจักรพงษ์

๓. ออมพ่อสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุ
พันธุ์วงศ์วรเดช ตันราชสีหวิฑู ภาณุพันธุ์

เมื่อยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงศึกษาในสำนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี
กรมหลวงวราเสวีสุตธา พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นอดีตยราชมนตรีผู้
ทรงอุปฐักด้านอักษรศาสตร์ และโบราณราชประเพณีอย่างดียิ่งนอกจากนั้น ทรงศึกษาภาษามคธกับพระ
ยาบัญญัติธรรมธาดา (เนียม) เมื่อปีมหาลาภภิรมย์ กรมราชบัณฑิต ทรงศึกษาวิชาการยิงปืนไฟจาก
สำนักพระยาอภัยศรีเพลิง (ศรี) วิชาคชกรรมกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามลิกา กรมพระ
ยาบำราบปรปักษ์ และวิชาการอื่นอันสมควรแก่ บรมราชกุมาร ครอบงำภาษาอังกฤษ ทรงศึกษา
ภาษาต่างประเทศโดยตรง คือ ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ไทยอมรินทร์ ทมิฬ และอิตาลี
จนกระทั่งมีพระราชาภิเษกจึงไม่อาจศึกษากับพระอาจารย์ได้ก็ ได้ทรงพระอุทิศศึกษาดังโดยพระองค์
เอง จนกระทั่งมีความรู้ภาษาอังกฤษอย่างแตกฉาน ครอบงำในตำราวิชาการรัฐศาสตร์
และโบราณคดีนั้น สมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นผู้พระราชทานการฝึกสอนตลอดมา

ปีพุทธศักราช ๒๔๐๔ ทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหมื่นพิทยเศวตวรสุธาสีภา
แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๙ ทรงลาผนวชแล้ว ประทับ ณ พระตำหนักสวน
กุหลาบในพระบรมมหาราชวัง ระหว่างนี้สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงโปรดให้ดูแลในเสนาธิการ
แผ่นดินมากขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาตำหนักประจำพระองค์นอกเหนือจากเวลาย่าตามปกติ

เมื่อทรงรับฟังพระบรมราโชวาทและพระบรมราชวินิจฉัยในเสนาธิการและราชประเพณีต่างๆอยู่
เสมอ ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๔๑๐ เมื่อเสด็จประพาสยุโรปและเปรี๊ยะนพระนามกรมเป็น
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนพิศโฉดประชนกอดแล้ว ทรงรับหน้าที่ในการบังคับบัญชากรมมหาดเล็ก
กรมทหารบกวังหน้า กรมล้อมพระคะตั้งมหาสมบัติ

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม
พุทธศักราช ๒๔๑๑ ที่ประชุมเสนาบดีและพระบรมวงศานุวงศ์พร้อมใจกันอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ ขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน
พุทธศักราช ๒๔๑๑ แต่เนื่องจากขณะนั้นพระองค์ยังไม่ทรงบรรลูประชาภิเษก พระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขณะนั้นเมื่อบรรดาตั้งเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงรับหน้าที่เป็น
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจนกระทั่งบรรลูประชาภิเษกแล้ว ทรงผนวชเป็นพระภิกษุเป็นลำดับ ๒
ลำดับ แต่ถึงมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอีกครั้ง เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๑๖ และ

ขาดพระองค์เสด็จเสวย อันมิพอทำให้ไทยต้องเสียดินแดนลาวลาวใหญ่ เสียค่าบริบ ๓๐๓ทหาร ตำรา ๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑ ๒๕ กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง

“วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.๑๑๒” ฤๅให้เกิดความหมิ่นพระทัยแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวมาก ถึงกับทรงพระประชวรและทอดอาลัยในจิตวิต ตั้งพระราชนิพนธ์บทโคลงฉันท์ที่
พระราชทาน แก่สมเด็จพระยาตำราจารราชานุภาพ (เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น) ว่า

เจ็บนอนหงายอกฟู	บริรักษ์ บ่อเฮย
คิดใคร่ลาลาญทั้ง	ปลัดเบ็ดส่อง
ความเหน็ดเหนื่อยแห่งดูอีก	พลันสร้าง
ดูอีกดูอีกพบเมื่อ	ท้าวหันเพี้ยนแหลม
ฤๅจะเป็นนาภิราช	บุตรบ่ออยู่ชยา
เสียดเมื่อถึงนิภาน	บละเวนภูพานาย
คิดใดจะเกี่ยวแก่	กับพบพิ้งใจนสาย
สมท้าวหมื่นชัยชาย	สังคะอุตแดดยสุญ

สมเด็จพระยาตำราจารราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ปลอบถวายนมิให้ทรงท้อแก่พระทัย โดยเปรียบ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสมือนกับต้นเรือ ซึ่งทรงพยายามต่อสู้กับคลื่นพายุ ที่
โหมกระหน่ำทุกวิถีทางแล้ว มิได้ทรงทอดทิ้งเรือ ให้เผชิญชะตากรรมโดยลำพังแต่อย่างใด

แต่เมื่อคลื่นพายุหนักหน่วงอย่างถึงถึงใจจะจมก็มีแต่คำสรรเสริญ ตั้งสัจจงใจของชนชาติตบถวายนว่า

เสียดที่มีจิตใจ	ได้เสียดส่องสรรเสริญ
สรรเสริญว่ากรรมเกิน	กำลังดองสังคะอุต

เมื่อพึ่งใครไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสั่งตั้งองครักษ์มโหรีและนาง
เพ็ชรักษาจิตไว้ “วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.๑๑๒” ซึ่งยุติลงโดยทรงยอมตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส
อย่างไรก็ดีการยึดครองอันนาบุรีของฝรั่งเศส ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศสอีก ๒ ครั้ง ฝั่งขวา
แม่น้ำโขง กับพระตะบอง เสียมราฐ เพื่อให้ฝรั่งเศสตั้งอนุทหารออกจากอันนาบุรีและตราด (ซึ่งเป็นกอง
ทหารที่ฝรั่งเศสส่งออกออกจากอันนาบุรี)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ว่า ไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของ
ฝรั่งเศสจนเป็นเหตุ ให้ต้องเสียดินแดนเพียงชาติเดียว หากต้องเสียดินแดนให้ถึงขั้นด้วย นั่นคือ

ภายหลังอังกฤษได้พม่าทั้งหมดแล้ว อังกฤษแสดงความสนใจดินแดนทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ
สาละวิน ซึ่งอุดมด้วยป่าไม้และอ้างว่าเป็นส่วนหนึ่งของพม่า

การอ้างสิทธิดังกล่าวของอังกฤษก่อให้เกิดความท้อทรมานพะว่องหลังแก่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก เพราะระหว่างนี้ทางการคุกคามของฝรั่งเศสต่อไทย
เห็นได้ชัดเช่น การเผชิญหน้าเพียงด้านเดียวของฝรั่งเศสเป็นสิ่งที่ถือว่าสำหรับไทย ดังนั้นใน พ.ศ.๒๔๓๕
พระองค์จึงทรงยุติข้อพิพาทนี้โดยยอมให้อังกฤษไปเป็นการแลกเปลี่ยนกับบริเวณเมือง
สิงห์ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของ ไทย แต่บริเวณเมืองสิงห์ที่อังกฤษแลกเปลี่ยนกับไทยนี้ ไทยก็ไม่ได้
เพราะเป็นบริเวณที่อังกฤษและฝรั่งเศสต่างต้องการที่จะครอบครองและพิพาทอยู่ การยกดินแดนเมือง
สิงห์ให้จึงเท่ากับว่า อังกฤษโอนปัญหาการพิพาทมาให้ไทยซึ่งอาจก่อให้เกิดผลร้ายแก่ไทยยิ่งขึ้น
สุดท้ายไทยจึงยอมลดละบริเวณเมืองสิงห์แก่ฝรั่งเศส เช่นเดียวกับทางหัวเมืองตะวันออกของแม่น้ำ
สาละวินที่ยกให้อังกฤษ

หลัง"วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ.๑๑๒" พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนิน
วิถีนโยบายหลายประการเพื่อความอยู่รอดของประเทศไทย ทั้งการปฏิรูปประเทศอย่างกว้างขวาง
การทาสีสัญญาฉบับกับอังกฤษ เพื่อคำประกันเอกราชของดินแดนไทยบางส่วนของ การเสด็จประพาส
ยุโรปโดยเฉพาฝรั่งเศส โดยทรงอ้างว่าสิทธิพลของพระเจ้าชาร์ล คองเต้ด้วยลดการคุกคามของฝรั่งเศส
ลงได้บ้าง ซึ่งวิถีนโยบายดังกล่าวนี้ได้มีส่วนสำคัญในการรักษาเอกราชของไทย อย่างไรก็ดีในครั้งท้าย
ของรัชสมัยไทยต้องเสียสิทธิ์หัวเมืองมลายูให้อังกฤษเพราะเป็นดินแดนที่มีปัญหามาก แต่ไทยได้สิทธิ
สภาพนอกอาณาเขตบางประการกลับคืน พร้อมกับมีการที่อังกฤษยินยอมให้ไทยกู้เงินผ่านทางรถ ไฟสาย
ใต้

ในครั้งหลังของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยต้องเผชิญกับการ
คุกคามอย่างรุนแรงและตลอดเวลา ส่วนพื้นที่ของบ้านเมือง ไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ตกเป็น
เมืองขึ้นของชาติตะวันตกทั้งหมดแล้ว ส่วนพื้นที่ใหญ่เพียงครึ่งเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกคุกคามพ่าย
แพ้สงคราม และเสียสิทธิผลประโยชน์ให้แก่ชาติตะวันตกอย่างชุกชุมอยู่ในฐานะประเทศกึ่งอาณานิคมก็
ว่าได้ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นโยบายเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วน
ใหญ่ไว้ การปฏิรูปประเทศ การแสวงหาพันธมิตรเพิ่มขึ้น ความอดกลั้นต่อการคุกคามทุกอย่าง จึงทำให้
ไทยเป็นเพียงชาติเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สามารถรักษาเอกราชไว้ได้

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เฉลิมพระมหามณเฑียร

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง
อนุรักษ์ตามแบบอย่างพระราชพิธีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงตั้งไว้
และที่ ได้ทรงประกอบกรรมมา แม้แต่การพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรในการพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษก

เฉลิมพระมหามณเฑียร

การพระราชพิธีเฉลิมพระมหามณเฑียรตามราชประเพณีเช่นเดียวกับครั้งรัชกาลที่ ๔ คือ เสด็จ
ขึ้นพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ทรง ไพรยอดอกพิรุณทอง พิภู่อเงินตลอดทาง ที่เสด็จขึ้นโดยพระที่นั่ง
จักรพรรดิพิมาน มีนางข้าราชการ ๒ คน มีนางเสกษีศรีธรรมาโศภิตและ มีนางเจ้าพระวงศ์เสกษีศรีธรรมา
มงคตลอดตามเสด็จซึ่งล้วนเป็นหม่อมเจ้า ในรัชกาลที่ ๓

การเสด็จเสียบพระนคร

การพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่
๕ ในวันพุธ เดือนอ้ายขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ.๒๔๑๑ นี้ โปรดเกล้าฯ ให้มีการเสด็จเสียบพระนครเฉพาะ
ทางบก โดยกระบวนเพชฌฆาตราชฉัตรอมรค ไม่มีการเสด็จเสียบพระนครด้วยกระบวนเพชฌฆาตราชฉัตรคตั้ง
รัชกาลที่ ๔ แต่เมื่อประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๑๑ จึงมีการเสด็จเสียบพระนคร
ทั้งสองทาง

พระราชพิธีอุปราชาภิเษก

หลังจากที่เสด็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีอุปราชาภิเษก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมกุฎราชกุมาร
โอรส ๔ พระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาแถม เป็นกรม
พระราชวังบวรสถานมงคล

พระราชปณิธาน

**“เราตั้งใจอธิษฐานว่า เราจะกระทำตนเต็มกำลังอย่างที่สุด ที่จะให้กรุงสยามเป็นประเทศ
อันหนึ่ง ซึ่งมีอิสรภาพ และความเจริญ.....”**

พระราชดำรัสเสด็จ

พระราชทานธงแก่กองทัพทหาร ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ.๑๑๑ (พ.ศ.๒๔๓๕) หน้า ๒๒๑

ในพระราชดำรัสมีข้อความว่า “ ธงเป็นยอดของอาวุธที่ทหารจะต้องรักษาไว้เป็นเครื่องเกียรติยศ อีกทั้งเป็นเครื่องชักนำความกล้าหาญเมื่อยามทำศึกสงคราม ขอให้ธงที่รับไว้ประจำองเป็นธงชัยเฉลิมพล เป็นสิ่งชักนำให้ทหารทั้งปวงมีชัยชนะข้าศึกศัตรู”

พระราชดำรัสแก่ทหาร ในวันเสด็จพระราชดำเนิสถาอยุธยาทวนหาธิการและโรงเรียนนายร้อย นายสิบ เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๑

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ ร.ศ.๑๑๑ (พ.ศ.๒๔๓๕) หน้า ๒๒๒

ทรงมีพระราชหฤทัยยินดีที่ได้ทอดพระเนตรเห็นทหารมีศรัทธาพร้อมเพรียงกัน ซึ่งจะเป็นหลักประกันว่า ในยามศึกสงครามจะสามารถรักษาพระนครให้ปลอดภัยได้ และทรงขอบใจทหารทั้งปวงที่มาประชุมพร้อมกันถวายชัยมงคลในวันเฉลิมพระชนมพรรษา

ตั้งพระราชดำรัสตอบรับพระบาทสมเด็จพระที่นั่งสุทธาสภาฯ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ร.ศ.๑๑๖ (พ.ศ.๒๔๔๐)

...เราทั้งหลายเฉพาะได้เกิดมา ในประเทศนี้ร่วมกันแล้วบางคนก็ตั้งอยู่ในตำแหน่งอันใหญ่ บางคนก็อยู่ในตำแหน่งอันน้อย แต่แม้ว่าจะมียศตำแหน่งแตกต่างกัน ในระหว่างพวกเราอันใดก็ดี ก็ยังมีหน้าที่อันหนึ่งซึ่งเราทั้งหลายย่อมมีอยู่เหมือนกันหมด คือว่ามีความรักซึ่งจะต้องรักซึ่งกันและกัน และจะต้องกระทำการตามคำสั่งของตนที่ควรกระทำ ได้ เพื่อให้บ้านเมืองของเรา มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น...

บทพระราชนิพนธ์ที่เป็นเนื้อเรื่องเสด็จ

ใต้ธงพระราชนิพนธ์ พระราชทานกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

ความรุ่งโรจน์บัดนี้	กำลัง ภายแธ
สุจริตคือเกราะบัง	ศาสตราพิ้อง
บัญญัติประดุจดั่ง	อาวุธ
กุมลิตต่างโล่บัง	อาวุธแก้กลางสนาม

พระราชดำรัสด้านการปกครอง

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.๒๔๑๑ พระองค์ทรงตระหนักดีว่า การเป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น จะต้องคำนึงถึงทุกข์สุขของราษฎร และประโยชน์ของประเทศชาติมากกว่าความสุจริตของพระองค์ ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ความตอนหนึ่งว่า

“การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใส่สำหรับมั่งมี ไม่ใส่สำหรับคุมเหงคนแผ่นดินตามขอบใจ มีใจเกรงียดไว้ แล้วจะได้แก่สัตว์ มีใจเป็นผู้สำหรับจะกินคนนอกขอบ ถ้าจะปรารถนาแผ่นดินแล้วก็มีสองทางคือ บวชทางหนึ่ง เป็นเศรษฐีทางหนึ่ง เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนอื่น และเป็นคนที่อดกั้นต่อสุขและทุกข์ อดกั้นต่อความองรงรักและชัง อันจะเกิดใช้ขึ้นมาก ในใจหรือมิผู้ยงเป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน พลที่ละได้มีแต่ใจเดียวปรารถนาเมื่อเวลาตายว่าแล้วเป็นผู้รักษาของดีตระกูลไว้ได้ และเป็นผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจควบคุมปกครอง ต่อหมายใจ ในความสองอันนี้เป็นหนักมากกว่าคิดถึงการเรื่ออื่น ถ้าผู้ซึ่งมิได้ทำ ใจได้แต่ใจนี้ไม่แลเห็นเลยว่าปกครองรักษาแผ่นดินอยู่ได้”

พระราชดำรัสด้านการศาล

ในด้านการศึกษาธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างศาลยุติธรรม ในเมืองในวาระที่กรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๑๐๐ ปี พระราชดำริเกี่ยวกับความยุติธรรมปรากฏอยู่ในแผ่นดินหรือรูปปั้นจารึกนามว่า “ศาลยุติธรรม” แผ่นหนึ่ง และใน “เรื่อที่ทรงพระราชดำริสร้างศาลหลวง” ที่บรรจุอยู่ในแผ่นหินแก้วศิลาปฐมฤกษ์ของอาคารศาลยุติธรรม ความตอนหนึ่งว่า

“...การยุติธรรมอันเดียวเป็นหน้าที่สำคัญยิ่งใหญ่นับว่า ^{พระบาท} การชำระตัดสินความทุกเรื่อง ศาล เป็นเครื่องประจักษ์รักษา ให้ความยุติธรรมเป็นไป ถ้าตัดสินได้ดีขึ้นเพียงใด ประโยชน์ความสุขของราษฎรก็จะเจริญยิ่งขึ้นเท่านั้น...”

ด้านการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดิน

ใน พ.ศ.๒๔๑๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะ ได้ทรงผนวชเป็นเณร ๑๕ วัน และทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่ ๒ อากันการมีผู้สำเร็จราชการที่สิ้นสุดลงและ ถือว่าสามารถปกครองแผ่นดินได้ด้วยพระองค์เอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักปกครองที่ทรงพระปรีชาสามารถยิ่ง ทรงเล็งอุประเพณีการปกครองของไทยแต่โบราณผสมผสานกับประเพณีการปกครองของต่างประเทศ แล้วทรงปรับเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองเป็นลำดับตามสถานการณ์และความเหมาะสม เริ่มจากการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) ขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๑ และตั้งสภาองคมนตรี (Privy Council) ต่อมา ในพุทธศักราช ๒๔๓๑ ทรงแบ่งการบริหารราชการแผ่นดินตามหน้าที่ ให้จัดเกณฑ์กรมใหม่อีก ๖ กรม รวมกับของเดิม ๖ กรม เป็น ๑๒ กรม กรมเหล่านี้ ต่อมา ในพุทธศักราช ๒๔๓๕ มีพระบรมราชโองการให้ยกฐานะเป็นกระทรวงมีเสนาบดีเป็นอัครราชอง ในปลายรัชกาลปรับปรุงใหม่ เหลือเพียง ๑๐ กระทรวง

รายการสวนภูมิภาคนั้น โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง มณฑลเทศาภิบาลขึ้นเป็นครั้งแรก ในพุทธศักราช ๒๔๓๗ โดยทยอยปีละ ๓ - ๔ มณฑล และต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งมณฑลออกเป็นเมือง ตำบล อำเภอ และหมู่บ้าน อยู่ในความดูแลของกระทรวงมหาดไทย นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง สุขาภิบาลขึ้นโดยยกเลิกการปกครองระบบ "กินเมือง" ให้เจ้าหน้าที่ที่ช่วยปกครองรับพระราชทานเงินเดือนประจำ และมีกาแต่งตั้งเจ้าเมืองโดยยึดถือหลักความสุจริตตามสามารถแผนการสืบสายโลหิต

การปฏิรูปการปกครอง

นับเป็นเวลาประมาณ ๔๐๐ ปีตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาที่การปกครองของไทยไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่มีขึ้นอยู่เพียงในหลัก และโครงสร้างการปกครองแบบเก่าเท่านั้น ลักษณะการปกครองเช่นนี้มาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ไทยเปิดการค้าติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่างกว้างขวางนับแต่ระยะต้นรัตนโกสินทร์ศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา ก็เป็นที่ตระหนักของผู้ว่า ไทยว่า ลักษณะการปกครองแบบเก่าเช่นนี้ไม่เหมาะสม จำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงใหม่ตั้งแต่เริ่มปฏิรูปเรื่อยไป ถึงโครงสร้างหลักที่สำคัญตั้งแต่ต้นนั้น (พ.ศ.๒๔๒๗) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชหัตถเลขาสดับพระองค์ ทรงปรึกษาเกี่ยวกับการปรับปรุงประเทศกับพระองคเจ้าปฤษฎางค์ แต่ปรากฏว่าพระองคเจ้าปฤษฎางค์ แต่ปรากฏว่าพระองคเจ้าปฤษฎางค์ได้นำเรื่องไปปรึกษากับเสนาบดีและขุนนางกลุ่มหนึ่งรวม ๑๑ นาย ทำคำกราบบังคมทูลอย่างละเอียดถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำกราบบังคมทูลฯ ร.ศ.๑๐๓ (พ.ศ.๒๔๒๗) ซึ่งนับเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งฉบับหนึ่งของไทยได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า

“ในสมัยก่อนปัจจุบันนี้...เป็นเวลาที่อันตรายจะมาถึงกรุงสยามได้โดยเหตุร้ายต่างๆ และซึ่งข้าพระพุทธเจ้าถือเอาว่าถ้ามิได้กราบบังคมทูลพระกรุณาตามรู้เห็นแล้ว ก็เป็นการขาดจากความกตัญญู และน้ำพระพิพัฒน์ ทั้งความรักใคร่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแลทั้งพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นข้าพระพุทธเจ้าขอถวายทูลอภัยทั้งหมด”

ในคราวที่เสด็จกลุ่มเสนาบดีและขุนนาง ๑๑ นาย อันตรายที่จะเกิดแก่ประเทศไทยในเวลานั้นได้แก่ สภาพการปกครองที่มีขึ้นอยู่เช่นสาเหตุ ให้ประเทศตะวันตกอ้างหลักการที่เรียกว่า “ภาวะของคณะวิชา” เพื่อช่วยให้ประเทศที่ยังล้าหลัง บำบัดอัน มีความเจริญขึ้น ณ ดั่งนี้วิธีที่แก้ไขที่แท้จริง คือ

๑.เปลี่ยนแปลงการปกครองจาก “แบบไทลื้อโบราณ” เป็น “คณะเสนาบดีกรม” หรือการระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ

๒. การบริหารและปกครองบ้านเมืองต่างๆ “ตั้งอยู่ในความคิดความตัดสินใจของข้าราชการผู้ใหญ่” หรือพวกคนละรัฐมนตรี

๓. การสืบสันตติวงศ์ตั้งมีกฎเกณฑ์แน่นอน ไม่ตั้งให้พระเจ้าองค์และขุนนางใหญ่นี้ขึ้นมาประมุขเสียในลักษณะ “มหาดินกรโสมศรีสมมติ”

๔. บังคับให้การข้าราชการทั้งปวงให้ข้าราชการได้เงินเดือนโดยตรง

๕. กฎหมายและขนบธรรมเนียมที่ล้าสมัยขัดขวางต่อความเจริญของประเทศตั้งยกเลิก

๖. เปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี

๗. ข้าราชการทั้งหลายตั้งเสียใจจากผู้มีคตาคู ความสามารถ ความประพฤติดี และมีอายุเกิน ๒๐ ปีขึ้นไป

ปฏิรูปองค์การบริหาร

ในปี พ.ศ.๒๔๓๑ พระองค์ได้ทรงเริ่มจัดการปฏิรูประเบียบแบบแผนการปกครองครั้งใหญ่ขึ้น โดยทรงเลิกเอาระเบียบที่เป็นของไทยแต่เดิมมาเปลี่ยนแบบอย่างในการจัดระเบียบราชการบริหารเสียใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับความตั้งองการของกาลสมัยโดยตั้งองค์การเพิ่มขึ้น และแบ่งปันอำนาจหน้าที่ระหว่างองค์การแห่งราชการบริหารส่วนกลาง ให้เป็นสัดส่วน แต่การปฏิรูปครั้งนี้ยังคงรักษารูปแบบการบริหารแต่เดิมไว้แต่ได้ตำแหน่งเสนาบดี และกระทรวงเพิ่มขึ้นใหม่โดยแบ่งออกเป็น ๑๒ ส่วน คือ

๑. กรมมหาดไทย บังคับบัญชาทั่วมือของฝ่ายเหนือและมือของลาวประเทศราช

๒. กรมพระฤๅไทย สืบรับบังคับบัญชาทั่วมือของบักษีใต้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และมือของมลายู ประเทศราช

๓. กรมท่า เป็นกรมว่าการต่างประเทศอย่างเดียว ไม่ตั้งว่าทั่วมือ

๔. กรมวัง ว่าการในพระราชวัง และกรมซึ่งใกล้ชิดรับราชการในพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน

๕. กรมมือ ว่าการไปติดและบัญชาคน กับรักษาคนใต้

๖. กรมมหาด ว่าการเพาะปลูก คำขาย ไร่ ไร่

กรมทั้ง ๖ นี้ ตั้งตามตำแหน่งเดิม แต่เปลี่ยนหน้าที่ไปบ้าง ส่วนที่ตั้งเพิ่มขึ้นนี้ก็คือ

๗. กรมพระคลัง ทำการเกี่ยวกับบรรดาภาษีอากร และเงินที่รับจ่ายในแผ่นดินทั้งสิ้น

๘. กรมยุติธรรม ได้บังคับศาลที่กระทำความทั้งแพ่ง อาญา และอุทธรณ์ทั่วมือแผ่นดิน

๙. กรมยุทธนาธิการ เป็นหน่วยงานสำหรับตรวจตรารักษาการในกรมทหารบกทหารเรือ ซึ่งจะมีผู้บังคับบัญชาการทหารบก ทหารเรือ ต่างหากอีกตำแหน่งหนึ่ง

๑๐. กรมธรรมการ เป็นพนักงานที่เฝ้า บังคับบัญชาการเกี่ยวของกับพระสงฆ์ ตำแหน่งที่พระยาพระเสด็จ และเป็นผู้บังคับการโรงเรียนและโรงพยาบาลทั่วทั้งราชอาณาจักร

๑๑. กรมโยธาธิการ เป็นพนักงานที่เฝ้าตรวจการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลอง และการขังที่ไว้ทั้งการไปรษณีย์และโทรเลข ทหทรอฐไฟ ซึ่งจะมีสืบไปภายหลัง

๑๒. กรมมุรธาธิการ เป็นพนักงานรักษาพระราชวังหลวง รักษาพระราชกำหนดกฎหมาย และหนังสือราชการทั่วไป

นอกจากนี้ พระองค์ยัง ได้จัดการปรับปรุงกิจการบางอย่าง ให้ทันสมัยขึ้นอีก เป็นต้นว่า

ก. การตัดท่างบประมาณแผ่นดิน ในสมัยก่อนไม่มีการทำงบประมาณแผ่นดินเห็นได้ พระมहाกษัตริย์ทรงมีพระราชโอรสองค์เดิมทีในกาให้ชำระรายได้อ่างแผ่นดิน ต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการปรับปรุงการคั่งของประเทศ แบ่งแยกออกเป็นสองพระคลังข้างที่และพระคลังมหาสมบัติ ๓๑๑๓๓๓ ฎีกาของพระมหาราชเจ้า ให้มีอั่งของประมาณแผ่นดินแั่งการให้ใช้โดยเงินของอ่างแผ่นดิน ก็ต้องเป็นไปตามงบประมาณนั้น นับว่าเป็นการจำกัดพระราชโอรสของพระมहाกษัตริย์ไปบ้าง

ข. ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน แม้ว่าพระมहाกษัตริย์จะทรงมีพระราชโอรสองค์เด็ดขาด แต่ตามธรรมเนียมก็หา ได้ทรงให้พระราชโอรสองค์ใดโดยลำพังพระองค์ ไม่ตั้งแต่โบราณ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมีหน้าที่ถวายคำปรึกษา ที่ปรึกษา ในสมัยก่อนมี ๒ จำพวก

๑. ฎีกาของเสนาบดี ได้แก่ ข้าราชการผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งทางฝ่ายบริหาร เช่น เสนาบดีกรมต่างๆ

๒. ฎีกาของเสนาบดี ได้แก่ ข้าราชการฝ่ายยุติธรรม

ในการบัญญัติกฎหมาย บางคราวก็โปรด ให้ฎีกาของทั้ง ๒ จำพวก ประชุมปรึกษาเรื่องพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อทรงเห็นชอบ ก็เป็นอันให้บังคับได้ เมื่อ ได้ทรงทอดอ่างระบบการปกครองแผนใหม่ มาเป็นแฉฉฉฉฉฉฉ พระองค์ท่านก็โปรด ให้สถาปนากกรมต่างๆ ขึ้นเป็นกระการอ่าง เมื่อวันที ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ และมีประกาศพระบรมราชโองการให้ตำแหน่งเจ้ากระการอ่างเป็นเสนาบดีเสฉฉฉฉฉฉ พังอัมกับยกเลิกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีอ่างตำแหน่งที่มีแต่เดิมนี้เสียด้วย ภายหลังได้ทรงแก้ไขให้รัดกุมอีกครั้งหนึ่งในตอนปลายรัชกาล คือทรงยุบกระการอ่างยุบหน้าที่การพังอัมกับกระการอ่างอ่างใหม่ และยุบกระการอ่างมุรธาธิการอัมกับกระการอ่างอ่าง จึงมีกระการอ่าง ๑๐ กระการอ่าง คือ

๑. กระการอ่างมหาดไทย (ทำหน้าที่ปกครองเขตอ่างเมื่อหรืออ่างฉฉฉฉฉฉ)

๒. กระการอ่างชลประทาน

๓. กระการอ่างนครบาล (ทำหน้าที่ปกครองอ่างและเขตนครอ่างอ่าง)

๔. กระการอ่างการต่างประเทศ

๕. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

๖. กระทรวงวัง

๗. กระทรวงเกษตราธิการ

๘. กระทรวงยุติธรรม

๙. กระทรวงโยธาธิการ

๑๐. กระทรวงธรรมการ

ปฏิรูปสังคม

โครงการสร้างสังคมไทยซึ่งแบ่งอย่างหยาบๆ ได้เป็น ๒ ระดับ คือ หนึ่งเริ่มแรก ได้แก่ พระราชวงศ์ขุนนาง ข้าราชการสามัญ คือ โพรและทาส ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีได้คงลักษณะสำคัญเช่นนี้จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเวลาประมาณ ๖๐๐ ปี จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลจากการเปิดประเทศ การอพยพเข้ามาของแรงงานจากอินเดีย ความไม่เหมาะสมของระบบการเกณฑ์แรงงาน แต่โครงการของสังคมไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ จนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ใน พ.ศ. ๒๔๑๖

การปฏิรูปทางด้านสังคมในรัชสมัยดังกล่าวที่สำคัญมี ๓ ประการ คือ การปลดปล่อยลูกทาสซึ่งนำไปสู่การเลิกทาส การเปลี่ยนแปลงสถานะไพร่ให้เป็นคนสามัญ และฐานะของขุนนางซึ่งแต่เดิมมักสืบต่อโดยสายเลือดมาเป็นการใช้ความรู้ความสามารถตามแบบตะวันตก ดังนั้นจึงกำเนิดพวกปัญญาชนสมัยใหม่ขึ้น พวกนี้จะมีคตินิยมสำคัญในกิจการบ้านเมือง ในเวลาต่อมา

การเลิกทาสมีปัจจัยหลายประการ ทั้งที่เป็นพระราชดำริของพระองค์และผลกระทบจากหลายด้านในสมัยที่เป็นพระราชดำริของพระองค์นั้น เห็นได้ว่าเกิดขึ้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการศึกษาอันเห็นคุณค่าตามแบบชาวตะวันตกโดยตรงตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทำให้ทรงทราบถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในสังคมเหล่านั้น นางแอนนา เลียวโนเวนส์ เองก็ได้เคยกล่าวอ้างในงานของนางต่อนหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบถึงเรื่องการเลิกทาสในสหรัฐอเมริกา และทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องปลดปล่อยการระบอบทาสและระบอบความเจริญของประเทศตั้งแต่ครั้งนั้นเมื่อเจริญพระชันษาขึ้น การที่ได้เสด็จประพาสยังต่างประเทศเห็นความเจริญก้าวหน้าของประเทศต่างๆเหล่านั้น ทำให้ทรงเห็นความจำเป็นในสมัยที่ระบอบปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงประเทศมากยิ่งขึ้น จุดแรกที่ทรงปรับปรุงแก้ไขก็คือ สถานภาพของประชาชน เพราะประเทศจะไม่สามารถพัฒนาไปได้ถ้าพลเมืองส่วนใหญ่ยังมีพันธนาการอยู่

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงของภาคเดลาทำให้สภาพต่างๆ เปลี่ยนตามไปด้วย เช่น ใน
ฝรั่งเศสเกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งใหญ่ใน พ.ศ.๒๓๓๒ ในสหรัฐอเมริกาเกิดสงคราม
กลางเมืองเนื่องจากการเลิกทาสใน พ.ศ.๒๔๐๓ และในประเทศไทยระบบทาสซึ่งมีมานานเป็นเวลายาวนาน
หลายร้อยปีได้มีปัญหาเพิ่มมากขึ้นในภายหลัง เช่น มีข้อพิพาทระหว่างนายทาสกับลูกทาสไม่ขึ้น และ
นอกจากนี้ยังมีทาสอีกเป็นจำนวนมากพากันหลบหนีเข้ามายังทางการถึงระดับออกกฎหมายบังคับ ที่
เพิ่มยอดกอดกันมากขึ้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอำนาจในการ
ปกครองอย่างแท้จริง ใน พ.ศ.๒๔๑๗ จึงทรงดำริโครงการที่จะปลดปล่อยทาสให้ไปสู่ความเป็นไท ในทันที
ของปีแรกนั้น โดยมีประกาศให้สักรวดจดทะเบียนและแยกประเภทของทาสไว้

วิธีการดังกล่าวเป็นการเตรียมการในขั้นต้น และต่อมาได้มีประกาศใช้ "พระราชบัญญัติพิทักษ์
เกษียณอายุลูกทาสลูกไทย" พระราชบัญญัติฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามในอันที่จะ
ปลดปล่อยทาสอย่างมีขั้นตอนและเป็นวิธีการที่รัดกุมเพื่อให้ผู้ที่เป็นนายรู้ตัวก่อนได้รับผลกระทบจาก
การเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นมากเกินไป โดยในครั้งแรกนี้เป็นการปลดปล่อยทาสที่ยังเป็นเด็ก คือ บรรดาพวก
ทาสในเรือนเบี้ยซึ่งนายทาสมิได้เสียเงินซื้อมาเสียก่อน

ในระหว่างที่ทรงดำริโครงการปลดปล่อยทาสอยู่นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัด
การศึกษาตามแบบใหม่ครอบคลุมกันไป ทั้งนี้เพื่อลูกทาสที่เป็นไทจะได้มีโอกาสความรู้ ศึกษารอบรู้ ไปประกอบ
อาชีพเลี้ยงตนเองต่อไปในภายภาคหน้าได้ วิธีการเหล่านี้ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงความสุจริตรอบคอบ
ขององค์พระมหากษัตริย์ไทยเท่านั้น แต่ยังทำให้เห็นถึงความเป็นอัจริยะของพระองค์ด้วยการ
เปลี่ยนแปลงที่ทรงทำอย่างมีระบบเป็นขั้นตอนดังกล่าวนี้ ให้งานสัมฤทธิ์ผลตามพระราชประสงค์ ทาส
ค้ชหมดไปจากสังคมไทยทีละน้อยจนกระทั่งปี พ.ศ.๒๔๔๘ จึงได้มีพระราชบัญญัติห้ามขายคนเป็นทาส
อีกต่อไป ระบบทาสที่มีครอบคลุมกับสังคมไทยเดลาจึงถูกยกเลิกไปโดยสิ้นเชิง

การปลดปล่อยทาสในครั้งนี้ นอกจากจะมีผลต่อสังคม คือ ทำให้ราษฎรส่วนใหญ่ที่เป็น
ใคร่สร้างอันธพาลของสังคมได้รับอิสระและเสรีอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน แล้วยังบังเกิดผลดี
ตลอดค้ชกับสภาพการเมืองการปกครองประเทศที่กำลังพัฒนา ไปสู่รูปแบบใหม่ในระหว่างนี้ด้วย

นี่เป็นความสำเร็อย่างยิ่งประการหนึ่ง ในการเปลี่ยนแปลงรากฐานทางสังคมไทยของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และความสำเร็ที่ยิ่งใหญ่กว่านี้คือ การเปลี่ยนแปลง
สถานะไพร่ให้เป็นคนสามัญ

โพธิ์ คือ ประชากรส่วนใหญ่มองประเทศไทย มีหน้าที่ให้แรงงาน ด้วย หรือเงินแก่บ้านแม่เอง การตอบแทนบ้านแม่เองให้ค่าตอบแทน การให้แรงงานโพธิ์มีระยะเวลาตามที่กำหนดไว้ เรียกว่า "การเช่าเดือน" ซึ่งในแต่ละสมัยมีระยะเวลาที่ไม่เท่ากัน เช่น สมัยอยุธยา ในเวลาหนึ่งปีโพธิ์จะต้องเช่าเวลา ๖ เดือน โดยอาจเช่ามาปรับให้แรงงาน ๖ เดือน แล้วปลดต่างอีก ๖ เดือนก็ได้ หรือจะเช่าเดือนออกเดือนก็ได้ตามลักษณะของงานแต่ละกรรม ครั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ลดลงเหลือเพียง ๔ เดือน คือเช่าเดือนออก ๒ เดือนในหนึ่งปี ครั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงลดเวลาการเช่าอีกเหลือปีละ ๓ เดือน และละเงิน เช่าเงินจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕

ระบบโพธิ์ก็เช่นเดียวกับระบบทาส คือ มีความเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยของกาลเวลา ระยะเวลาที่ ๕๐๐ ปี ที่มีระบบโพธิ์เกิดขึ้นในสังคมไทยจนกระทั่งสมัยหลังๆ ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ทางสังคมมากมาย เช่น รัฐไม่สามารถควบคุมการให้แรงงานของคนให้มีประสิทธิภาพได้ดังแต่ก่อน โพธิ์ทอบทนาการให้แรงงานมาเป็นจำนวนมากขึ้นเท่าที่ทราบสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงระบบโพธิ์ครั้งใหญ่มีโพธิ์ทอบทนาการให้แรงงานเป็นจำนวนมากหลายหมื่นคน นอกจากนี้ยังมีปัญหาบุญทอนายทูลริศและของทางผลประโยชน์จากระบบโพธิ์มากขึ้น ทำให้เงินของรัฐบาลไทย และที่สำคัญคือเกี่ยวกับความมั่นคงและปลอดภัยของบ้านแม่เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตั้งเผชิญภัยคุกคามจากต่างชาติที่ถาวรตัดสินใจมละต้นตอ ทำให้มองเห็นว่าทหารที่ได้มาจากจำนวนโพธิ์ที่ขึ้นไว้ในบัญชีแต่ละปีเป็นวิธีการที่ขาดความโปร่งใส และไม่ปลอดภัยสำหรับสถานการณ์ในขณะนี้ ดังนั้นการลดระเบียบใหม่ในสังคมให้มีทหารประจำการ หรือทหารอาชีพแทนการให้แรงงานในระบบโพธิ์จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

การเลิกทาส นับเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในรัชสมัยของพระองค์ เป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์โลก การเลิกทาสนี้เป็นพระราชประสงค์ตั้งแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ด้วยทรงมีพระราชดำริว่าการมีทาสเป็นเครื่องถ่วงความเจริญของบ้านแม่เอง แต่การที่ยกเลิกสิ่งที่เห็นประเพณีมาแต่โบราณกาลนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ได้ยาก จึงทรงกำหนดแผนการเป็นขั้นบันไดเพื่อให้ระบบทาสค่อยๆ หายไปจากสังคมไทย เริ่มด้วยการตรา "พระราชบัญญัติพิทักษ์ผลประโยชน์ราษฎรไทย" ซึ่งกำหนดว่าราษฎรและลูกไทยที่ถูกขายต้องเป็นทาสในรัชสมัยพระองค์ คือ ตั้งแต่ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ อันเป็นปีเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ และที่เกิดในปีต่อมาจะได้รับลดค่าต้องมาตามลำดับ เมื่ออายุครบ ๒๑ ปี จะต้องพ้นจากค่าต้องมาสมเป็นไท และพระองค์ได้พระราชทานทรัพย์ด้วยได้ถอนมาบางส่วนด้วย นอกจากนี้ทรงริเริ่มและขยายสถานศึกษาให้คน

ที่ใดไม่ได้รู้หนังสือ ไม่รดเกล้าฯ ให้ยกเลิกระบอบสมิธอันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการขจัดทาสและ
ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติเลิกทาสในมณฑลต่างๆ ตามความเหมาะสม จนกระทั่งถึง พ.ศ.
๒๔๔๘ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตรา "พระราชบัญญัติทาสีตนไกลสินการศก ๑๒๔" ให้เลิกทาสทั่วประเทศ
พระบรมราโชบายในการเลิกทาสแบบอเมริกันค่อยเป็นค่อยไปทำให้ฐานะทาสลดลงตามลำดับ
นับเป็นการเลิกทาสที่ปราศจากควมรุนแรงเลยเลือดเนื้อไม่เหมือนในบางประเทศ เช่น ใน
สหรัฐอเมริกา ได้เกิดสงครามกลางเมือง (Civil War) ระหว่างฝ่ายเหนือกับฝ่ายใต้ โดยพระเกียรติ
คุณของพระองค์ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์แห่งอังกฤษได้ยกย่องถวายปริญญาทางกฎหมาย (Doctor
of Law) ฤๅติยศฤๅติแด่พระองค์ เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์
แรกในทวีปเอเชียที่ได้รับการถวายพระเกียรติเชิดชู

ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่เกิดขึ้นอย่างมีขั้นตอน เริ่มจากปี พ.ศ. ๒๔๒๕ โดยมี การตรา
พระราชบัญญัติทหารออกมายาวฉบับ มีลักษณะเป็นทหาร "สมิคร" เลี้ยงดู เช่น พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนคณะเต็ด (นายร้อย) ทหารหน้าขึ้นที่
ข้างวังสราญรมย์ ในครั้งแรกโรงเรียนมีนักเรียนเพียง ๔๐ คน ต่อมาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ทหารหน้ารับแจกไพร่ทอลอง และบุตรหมู่ไม่ว่าหมู่ใดกระทักรองใด เข้ามาเป็นทหารในกรมทหารนี้ด้วย
โดยระบุว่ามีไพร่เหล่านี้เข้ารับราชการกรม ๕ ปี ละพ้นจากหน้าที่ประจำการ และในระหว่างที่รับ
ราชการอยู่จะได้รับพระราชทานเครื่องแบบสักการดาและเงินเดือนละ ๑๐ บาท พร้อมทั้ง
อาหารวันละ ๒ เวลา ๑๐๐๐ ใจตั้งกล่าวหาให้มีผู้มาสมิครเข้ารับราชการ ในกรมทหารนี้หลายกองทัพ
แบ่งเป็นกองทหารม้า กองทหารราบเพลิง กองทหารช่าง เป็นต้น การประกาศรับสมิครทหารในปี พ.ศ.
๒๔๒๕ นั้น ถือได้ว่าเป็นการรวมวิธีเริ่มแรกของการแบ่งไพร่มาเป็นพลเมือง

ขณะที่ให้นโยบาย "ทหารสมิคร" นั้น รัชได้พยายามสร้างความคลี่คลายให้เกิดแก่ระบบไพร่มาก
ยิ่งขึ้น ด้วยการออกประกาศหรือพระราชบัญญัติควบคุมกันไปด้วย เช่น ปี พ.ศ. ๒๔๓๙ มีพระราชดำริให้
ผ่อนคลายภาระของทหารลง จากเงินที่ไพร่ทอลองต้องเสียให้รัฐคนละ ๑๔ บาท ลดเหลือเพียงคนละ ๖
บาท และต่อมาได้มีประกาศเปลี่ยนแปลงการควบคุมแจก พ.ศ. ๒๔๔๒ ให้มีการสำรวจอับัญชี
สามะไรคร้อไพร่ขึ้น บัญชีตามท้องที่ที่ไพร่อาศัยอยู่ (ก่อนหน้านั้นไพร่จะขึ้นบัญชีตามมูลนายที่ตนสังกัด
อยู่) เมื่อไพร่จะโอนไปอยู่ที่ใดจะต้องมีการโอนสามะไรคร้อขึ้นไปด้วย ผู้ที่ทำการที่รับผิดชอบและ
ควบคุมสามะไรคร้อนี้คือ นายอำเภอและกำนันในแต่ละท้องที่ ในปีเดียวกันนี้เอง ได้มีประกาศกำหนด
อายุบุคคลที่เป็นชายฉกรรจ์และปลดชราใหม่ จากเดิมที่กำหนดระดับความสูงเดิม ๑ ไทล ๒ ศอกครึ่ง

และปลดทวารเมื่ออายุ ๑๐ ปีมาเป็นอายุ ๑๘ ปี และปลดทวารเมื่ออายุ ๖๐ ปี ซึ่งเป็นระเบียบที่มีคตตาม
แห่งอนุเมากกถา

ครั้นใน พ.ศ.๒๔๔๘ ได้มีประกาศให้ "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.๑๒๔" เป็นการ
เปลี่ยนแปลงระบบทหารจาก "สมัคร" มาเป็น "เกณฑ์" โดยกำหนดให้ไพร่ที่มีอายุ ๑๘-๒๐ ปี ต้อง
เข้ามารับการคัดเลือกเป็นทหารทุกคนในแต่ละปีคนที่ได้รับการคัดเลือกจะต้องเข้ารับราชการเป็นทหารใน
กองประจำการมีกำหนดเวลา ๒ ปี ซึ่งปลดเป็นกองหนุนแล้วไม่ต้องเสียเงินค่าราชการใดๆ อีกต่อไปจน
ตลอดชีวิต ส่วนคนที่ไม่ได้รับการคัดเลือกจะเสียเงินให้ราชการแทนหรือรอไว้สำหรับคัดเลือก ในปี
ต่อไปได้ และหนังสือได้ฉบับดังกล่าวเป็นมติสำคัญมากเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงไพร่ให้เป็นคน
อาสา อย่างไรก็ดีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารนี้ก็ได้ประกาศใช้พร้อมกันหมดทั้งประเทศ แต่จะค่อย
ขยายไปเรื่อยๆ จนถึง พ.ศ.๒๔๕๙ จึงประกาศบังคับได้อย่างทั่วถึง และในปี พ.ศ.๒๔๖๘ จึงมีการเขียน
อายุทหารเกณฑ์จาก ๑๘ ปี เป็น ๒๐ ปี

ด้านกฎหมาย

ในรัชกาลที่ ๕ มีการชำระกฎหมายและสร้างประมวลกฎหมายขึ้นเพื่อให้เกิดเกียรติยศกับ
อารยประเทศ โดยที่ทั้งต่างประเทศซึ่งศิษย์วิชากฎหมายมาตำนิพนธ์ อาทิ ดร.โรลด์ยัคมิเนลล์ อดีต
เสนาบดีของเบลเยียม ต่อมา ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นเจ้าพระยาอภัยราชสิทธิโยธาภูกอง
มั่งเมืองเจ้าศรีวิหารัต เกอฏ แพตริกเจเนอรัลเจเนอรัลเบลเยียม หมอโตกสิ มาทวโอะ เจเนอรัลเจเนอรัล
ต่อมา ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยามหิศรรฆูปกรณ์โกศลคุณ และโปรด ให้ตั้งกองกฎหมาย
ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๐ โดยมีกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (ทรงสำเร็จวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยอ็อก
ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม) เป็นประธาน ทำหน้าที่ตรวจตรา
กฎหมายเก่าใหม่ที่มีอยู่ในครั้งนั้น และในปี พ.ศ.๒๔๕๑ ก็มีกฎหมายอาญา ร.ศ.๑๒๖ อันเป็นประมวล
กฎหมายลักษณะอาญาฉบับแรกขึ้นให้ อีกทั้งโปรด ให้มีกรรมการอีกคณะหนึ่ง ทำประมวลกฎหมาย
แผ่นดินและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง
และพระธรรมนูญศาลยุติธรรม แต่ก็ไม่ทันเสร็จ เพราะสิ้นรัชกาลเสียก่อน

โปรด ให้ตั้งโรงเรียนสอนวิชากฎหมาย เมื่อ พ.ศ.๒๔๔๐ โดยมีพระเจ้าอุฎยาเดอ กรมหลวง
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นผู้ดำเนินการ

เมื่อสร้างประมวลกฎหมายขึ้นใหม่แล้ว การแต่งโทษแบบจารีตนครบาลซึ่งถูกยกเลิกไปโดย
สิ้นเชิงในรัชกาลนี้ได้

การศาล

๑. ตั้งกระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ.๒๔๓๔ เพื่อบังคับบัญชาศาลที่แยกย้ายกัน อยู่ในกระทรวงต่างๆ จึงเท่ากับว่าแยกอำนาจตุลาการออกจากอำนาจบริหาร ได้เป็นครั้งแรกของวงการปกครองของไทย

๒. แก้ไขธรรมนูญศาลยุติธรรม โปรดให้ตั้งศาลโปริสภา (โอนอำนาจมาจากศาลกรมกอง กระทรวงมหาดไทย) ขึ้นเมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ.๒๔๓๕ สำหรับทำหน้าที่ เปรียบเทียบคดีความวิเวกขนาดเบาของราษฎรในท้องที่เขตกรุง กับโปรดให้จัดตั้งกองข้าทูลละอองพิเศษ ขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๓๙

กองข้าทูลละอองพิเศษมีพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทิพพรรณเสด็จ (ทรงกรมในภายหลังเป็นกรม ทูลละอองราชูปถัมภ์) ทรงเป็นเสภาภยกร ออกไปแก้ไขจัดการธรรมเนียมศาลยุติธรรมตามหัวเมืองทั่ว พระราชอาณาจักร เพื่อจัดการตั้งศาลยุติธรรมสำหรับพิจารณาคดีตามหัวเมืองทั้งปวง ใหม่ และชำระคดี ความที่ค้างตามศาล ให้หมดสิ้นไปโดยยุติธรรม กองข้าทูลละอองพิเศษนี้ตั้งศาลมณฑลกรุงเก่า เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๔๐ เป็นศาลแรก และตั้งศาลขึ้นอีกหลายศาล เช่น ศาลมณฑลปราจีนบุรี ศาลเมือง ศรีนครฯลฯ จนถึงวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๔๑ โปรดให้ตราพระธรรมนูญ ศาลยุติธรรมขึ้น โดยแบ่ง ศาลออกเป็น

- ก. ศาลฎีกาเป็นศาลสูงสุด พระมหากษัตริย์ทรงรับคดีขอตัดสินโดยพระองค์เอง
- ข. ศาลฎีกาเป็นศาลยุติธรรมกรุงเทพฯตั้งอยู่ที่ในกระทรวงยุติธรรม
- ค. ศาลหัวเมือง ตั้งอยู่ที่ในกระทรวงยุติธรรม

ด้านเศรษฐกิจและการคลัง

ทรงจัดระเบียบเศรษฐกิจ ในรูปแบบใหม่คือ ปรับปรุงระเบียบการเก็บภาษีอากรให้รัดกุมยิ่งขึ้น โปรดให้มีการตั้งหน่วยงานเพื่อดำเนินงานโดยเฉพาะ ดังนี้

๑. ตั้งกระทรวงการพาณิชย์ เมื่อปี ๒๔๑๖ โปรดให้ตั้งขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเก็บรายได้ ของแผ่นดินมารวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน ไม่กระจัดกระจาย ซึ่งต่อมา ในปี ๒๔๑๗ โปรดให้ยกกระทรวงการพาณิชย์ เป็นกระทรวงการคลัง

๒. ตามกฎหมายภาษีอากร โดยตราเป็นพระราชบัญญัติ เมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๑๖ เพื่อวางหลักเกณฑ์การเรียกเก็บเงินภาษีอากรแบบใหม่ตามแบบสากล

๓. ใน พ.ศ.๒๔๓๙ ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดทำงบประมาณแผ่นดินขึ้นเป็นครั้งแรก ที่สำคัญคือ ทรงให้แยกเงินแผ่นดินและเงินส่วนพระองค์ออกจากกันโดยเด็ดขาด และในรัชกาลนี้มีการค้าขายขยายตัว กว้างขวางกว่าเดิม มีการทำสถิติสัญญาทรงพระราชไมตรีระหว่างประเทศ ทรงปรับปรุงหน่วยงานสำคัญ

โดยโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกเงินเฟื้อง เลี้ยว ๑ อัฐ และ โสฬส เบล็ยณมา ให้ตัดราชศนิยมแทน ตั้งสำคัญอีก
ประการหนึ่ง คือ การตัดตั้งธนาคารขึ้นเป็นครั้งแรก คือ สยามกัมมาจล (ธนาคารไทยพาณิชย์ใน
ปัจจุบัน) นอกจากการที่พระองค์ทรงทำนุบำรุงและปรับปรุงเศรษฐกิจในด้านต่างๆ ทำให้ประเทศมีรายได้มาก
ขึ้นสามารถนำมา ใช้ช่วยในการพัฒนาประเทศอย่าง ได้ผล

การเปลี่ยนแปลงเงินตรา

โปรด ให้ทำธนบัตรขึ้นใช้ในปี พ.ศ.๒๔๑๗ เรียกว่า อัฐ กระจายมีมูลค่าเท่ากับเหรียญทองแดง ๑ อัฐ
แต่ใช้ได้เพียงปีเดียวก็เลิก ทั้งนี้ เพราะประชาชนไม่นิยมใช้ จนกระทั่ง ในปี พ.ศ.๒๔๔๕ โปรด ให้ตรา
พระราชบัญญัติธนบัตร ร.ศ.๑๒๙ และตั้งกรมธนบัตรขึ้น กรมธนบัตรได้เปิดจำหน่ายตั้งสำคัญที่ธนบัตร
นี้ในวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ.๒๔๔๕ เป็นครั้งแรก มีอยู่ในโอกาสงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
ธนบัตรรุ่นแรกมี ๕ ชนิด คือ ๑,๐๐๐ บาท, ๑๐๐ บาท, ๒๐ บาท, ๑๐ บาท, ๕ บาท ในภายหลังมีใบละ ๑
บาท ในกรณีนี้โปรด ให้กำหนดหน่วยของเงินตราเสียใหม่โดยให้แบบทศนิยมเรียกว่า สตางค์ กำหนดให้
๑ บาท พร้อมกับผลิตเหรียญสตางค์ทำด้วยทองแดงขึ้นใช้ด้วยเป็นครั้งแรกเรียกว่า เบี้ยสตางค์ ทองแดง
มี ๔ ชนิด คือ ราคา ๒๐ สตางค์, ๑๐ สตางค์, ๕ สตางค์ และ ๒ สตางค์ครึ่ง ให้มันกับเหรียญซีก เลี้ยว ๑
อัฐ ของมาตราเดิม (มาตราเงินไทยแต่เดิมมี ทั้ง ตำลึง บาท สลึง เฟื้อง ซีกเลี้ยว โสฬส) เริ่มใช้ในปี
พ.ศ.๒๔๔๑

ในปี พ.ศ.๒๔๕๑ ประกาศให้ใช้เงินพดด้วง

ในปี พ.ศ.๒๔๕๒ ประกาศให้เลิกใช้เหรียญ เฟื้อง เบี้ยทองแดง (หมายถึง เหรียญซีกเลี้ยว ๑ อัฐ
โสฬส ซึ่งทำด้วยทองแดง)

นอกจากนี้ ยัง ได้โปรด ให้เปลี่ยนมาใช้ทองคำเป็นมาตรฐานเงินตราแทนแร่เงิน โดยโปรด ให้ตรา
พระราชบัญญัติมาตราทองคำ ร.ศ.๑๒๗ ประกาศออกใช้ในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๕๑ เพื่อให้
เสถียรภาพเงินตราของไทยตลอดคั้งกับกัฏฐาก

ด้านการสาธารณสุข

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสิ่งใหม่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกมากที่สุด
ทั้งนี้เพราะประเทศไทยเริ่มปฏิรูปให้เป็นสมัยใหม่และยอมรับอารยธรรมใหม่ที่ป็นประโยชน์แก่ประเทศ
แล้ว เช่น การตั้งธนาคารไทย ในปี พ.ศ.๒๔๔๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศราชทฤถัย (พระองค์
เจ้าไชยสงคราม) เสด็จนิวัติพระนคร พระองค์ทรงพาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ไทยแห่งแรกขึ้น เรียกว่าบุคคลสำคัญ ต่อมา ในปี พ.ศ.๒๔๔๗ ได้ขอพระราชทานบรมราชานุญาต

ทะเบียนบริษัทแม่ของ (สยามกัมมาจล) จำกัด ดำเนินกิจการธนาคารแบบสากล โดยคนไทยทั้งคณะ (มีธนาคารของต่างชาติแล้วในระยะนั้น)

การไฟฟ้า

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ได้ริเริ่มจำหน่ายกระแสไฟเพื่อใช้เป็นพลังงานแสงสว่าง ต่อมา ได้โอนกิจการให้บริษัทอเมริกันชื่อ แอ่งศ์จล อิเล็กทริคซิตีซันดิเคท เมื่อปี ๒๔๔๐

การประปา

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ตรงกับเดือนกรกฎาคมได้โปรด ให้ทำที่กักเก็บน้ำที่คลองเชียงราก อังหวัด ปทุมธานี และขุดคลองประปาสำหรับส่งน้ำเข้ามา

จนถึงคลองสามเสน พร้อมกับฝั่งที่เอียงและติดตั้ง อุปกรณ์อันครบถ้วนเป็นการประปาขึ้น เพื่อให้ราษฎรมีน้ำสะอาด ใช้และจะไม่เกิดโรคระบาดทางน้ำ แต่ยังมีน้ำแล้งเรื่อยก็ขึ้นรัชกาลที่ ๑

การไปรษณีย์

โปรด ให้ตั้งกรมไปรษณีย์ขึ้นเป็นครั้งแรก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ เปิดบริการเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม

พ.ศ. ๒๔๒๖ โดยเปิด ในพระนครเป็นปฐมฤกษ์ ในรัชกาลนี้ไทยได้เข้าร่วมประชุมสากล ไปรษณีย์ด้วยและได้เข้าเป็นภาคีของสหภาพสากล ไปรษณีย์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ทำให้การไปรษณีย์ของไทยเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วจน

การโทรเลข

เริ่มงานในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ โดยโปรด ให้ขุดอุโมงค์ ๒ นาย ประกอบการขึ้น แต่ไม่สำเร็จทางราชการกระทรวงกลาโหมจึง ได้รับจ้างมาทำเองเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๘ โทรเลขสายแรก คือ สายระหว่างกรุงเทพฯ กับสมุทรปราการ ซึ่งยาว ๔๕ กม. และยังมีสายใต้น้ำที่ต่างต่อไปจนถึงประกาศการที่ บางแม่เหล็กพระยาสำหรับบอกท่าเรือเจ้าอาภรณ์ ส่วนสายที่ ๑ อากกรุงเทพฯ ไปยังบางปะอินก็สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๒๑ และต่อไปยังอยุธยาด้วย ในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ โปรด ให้ตั้งกรมโทรเลขขึ้น ครั้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ โปรด ให้รวมกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขเข้าด้วยกัน เรียกว่ากรมไปรษณีย์โทรเลข

การโทรศัพท์

กระทรวงคมนาคมได้นำมาไว้ในแผนที่เมื่อปี พ.ศ.๒๔๒๔ โดยติดตั้งอากรกรุงเทพฯ ถึง
สมุทรปราการเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ.๒๔๒๙ กรมโทรเลขได้รับโอนงานมาจัดตั้งโทรศัพท์กลางขึ้นในพระ
นคร และเปิดให้บริการแก่ผู้ใช้โทรศัพท์ติดต่อสื่อสารกันด้วย

การขนส่งและการสื่อสาร

โปรดให้มีการสร้างรางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปเชียงใหม่ ในปี พ.ศ.๒๔๓๑ โดย
วางเส้นทางให้ผ่านแหล่งสำคัญแถบภาคใต้ตัดทางแยกไปสู่เมืองสำคัญอันเป็นศูนย์กลาง
การค้า เช่น นครราชสีมา การสร้างเสร็จสิ้นในปี พ.ศ.๒๔๓๔ แล้วในวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ.๒๔๓๔ ได้
เสด็จพระราชดำเนินไปทอดหินฤๅพระฤกษ์ เริ่มสร้างทางรถไฟสายนครราชสีมา นับเป็นรถไฟทาง
รถไฟสายแรกสุดของกรุงเทพฯ - ปากน้ำ ดำเนินงานโดยชาวอเมริกันคนหนึ่งที่ เริ่มเปิดบริการ
เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ.๒๔๓๖ ระยะทาง ๒๑ กม.) สายแรกของไทยเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ.
๒๔๓๙ ทางระยองพระราชพิธีเปิดทางรถไฟซึ่งสร้างเสร็จแล้ว ๑๖ กม.เป็นปฐมฤกษ์ ทางรถไฟสายนี้
เส้นทางไปถึงอยุธยาเท่านั้น ครั้นถึงวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๔๔ ทางที่สร้างไว้ก็ตัดไปจนถึง
นครราชสีมา และจากทางแยกชุมทางบ้านภาชี ก็แยกออกไปจนเป็นเส้นทางสายเหนือไปถึงชุม
ทางบ้านดารา พอปลายรัชกาลก็สร้างจนถึงจังหวัดอุดรธานี

ส่วนทางสายใต้ก็โปรดให้เริ่มสร้างเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๔๒ โดยสร้างจาก
กรุงเทพฯ - เพชรบุรี เปิดให้รถเดินได้ในวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๔๖

สายตะวันออก โปรดให้สร้างทางจากกรุงเทพฯ - ฉะเชิงเทรา เมื่อปี ๒๔๔๘ เปิดให้บริการได้

วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๐ งานพิธีเปิด
รถราง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในภาพมีการประดับ
ธงในพิธี และเชิญตุลาการขึ้นประทับไว้
หน้ารถหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ มี
ยานพาหนะรถยนต์และรถโดยสารขึ้นคั่ง
รัฐบาลในสมัยนั้นจึงได้ให้เลิกกิจการรถราง
ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน
ของชาวกรุงรัตนโกสินทร์...

